

مطالعه‌ی تطبیقی سرمایه‌ی اجتماعی مجازی در میان کاربران فارسی، انگلیسی و فرانسوی زبان شبکه‌های اجتماعی مجازی فیس‌بوک و گوگل پلاس^۱

علی اکبر تبار^۲، جعفر هزارجریبی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۴/۱۵

چکیده

هدف تحقیق حاضر، مطالعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی مجازی است. یکی از دستاوردهای آن، ارائه‌ی ابزاری تحقیقاتی با عنوان «دهکده‌ی اجتماعی»^[۱] برای جمع‌آوری داده‌ها بر اساس نظریه‌ی منابع اجتماعی لین است که متناسب با فضای شبکه‌های اجتماعی مجازی بومی‌سازی شده و کمک می‌کند اطلاعات ساختاری و شبکه‌ی روابط کاربران به اطلاعات سطح فردی و پیمایش اجتماعی مرتبط گردد. این ابزار که در سه زبان فارسی، انگلیسی و فرانسوی طراحی شده، مطالعه‌ی تطبیقی را ممکن می‌سازد. بر اساس نتایج به‌دست آمده، در طول ۷۸ روز آغازین فعالیت این ابزار تحقیقاتی، ۴۱۲ نفر به استفاده از آن پرداختند. این کاربران به‌خوبی از روابط خود در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و موقعیت اقتصادی-اجتماعی دوستان خویش آگاهی داشته و منابع متعددی را نیز با دوستان خود به اشتراک گذاشته یا از آن‌ها دریافت کرده‌اند. میزان سرمایه‌ی اجتماعی مجازی این کاربران با متغیرهای مختلفی مانند انگیزش‌ها و میزان فعالیت آن‌ها در شبکه‌ی اجتماعی مجازی ارتباط معناداری داشته که شرح مفصل ارتباط میان این متغیرها در مقاله آمده است. بهره‌گیری از بازی‌نمایی در پیمایش اجتماعی آنلاین، میزان مشارکت و پاسخ‌گویی را تا چهار برابر بیش‌تر از میزان معمول در پیمایش‌های آنلاین ارتقا داده است.

واژه‌های کلیدی: سرمایه‌ی اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی مجازی، ابزار روش‌شناختی سنجش سرمایه‌ی اجتماعی، تحلیل شبکه‌ی اجتماعی، فیس‌بوک، گوگل پلاس.

^۱ این مقاله برگرفته از رساله‌ی دوره‌ی دکتری در گروه تعاون و رفاه اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران است.

akbaritabar@gmail.com

^۲ دانشجوی دکتری تعاون و رفاه اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران

jafar_hezar@yahoo.com

^۳ استاد گروه تعاون و رفاه اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران (نویسنده‌ی مسؤول)

مقدمه

همه‌ی ما به حکم انسان بودن و مواجهه با مشکلات و مسائل مختلف، درخواست کمک از دوستان و آشنایان را تجربه کرده‌ایم. هم‌چنین با توجه به وجود حمایت‌های نهادی و سازمانی، ممکن است ترجیح دهیم به جای مراجعه به دوستان، فرایندهای رسمی و اداری دریافت کمک سازمانی را طی کنیم؛ برای مثال، در هنگام نیاز مالی می‌توانیم از خانواده، دوستان و آشنایان کمک بگیریم یا شرایط دریافت وام و کمک مالی از بانک‌ها یا سازمان‌های مختلف را بررسی کنیم.

بر اساس رویکرد نظری منابع اجتماعی (لین^۱، ۱۹۹۹؛ ۲۰۰۱؛ ۲۰۰۵)، افراد به برقراری، حفظ، ارتقا و نگاه‌داشت روابط با دیگران می‌پردازند و در برخی موقعیت‌ها از این روابط برای حل مشکلات و مسائل بهره می‌گیرند. این موضوع می‌تواند از پرسیدن یک سؤال کوچک و دریافت راهنمایی تا درخواست کمک مالی، گسترده باشد. اما واقعیت در حال روی دادن در این نمونه‌های متفاوت، تقریباً یکسان است؛ بدین معنا که فردی برای درخواست یاری، به دوست و آشنا مراجعه کرده است.

یکی از اصطلاحات پرکاربرد در علوم اجتماعی که در مطالعه‌ی چنین رفتاری قابل استفاده است، «سرمایه‌ی اجتماعی» است. مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی به‌سادگی به میزان اثرگذاری فرد بر ارتباطات و میزان نفوذی که در میان آشنایان دارد، اشاره می‌کند. تعداد کسانی که فرد می‌شناسد و با آن‌ها ارتباط دارد، جایگاه و موقعیت این افراد، میزان توانمندی آن‌ها و حمایتی که می‌توانند برای او در شرایط اضطراری فراهم آورند، همگی در کنار هم می‌توانند میزان نفوذ فرد را در این روابط مشخص کنند و شاخصی برای میزان سرمایه‌ی اجتماعی باشند. تحقیقات بسیاری در زمینه‌ی مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی و چگونگی استفاده‌ی افراد از روابط خویش برای حل مشکلات و مسائل انجام شده است (به‌عنوان نمونه نک. لین، ۱۹۹۹؛ همو ۲۰۰۱؛ وندرگاگ^۲، ۲۰۰۵). با وجود همه‌ی اختلاف‌نظرها در زمینه‌ی تعریف سرمایه‌ی اجتماعی، نکته‌ای که محققان و نظریه‌پردازان گوناگون درباره‌ی آن اتفاق نظر دارند، اثرپذیری سرمایه‌ی اجتماعی از روابط و شبکه‌ی اجتماعی است. در این تحقیق، تعریف لین (۱۹۹۹) از سرمایه‌ی اجتماعی را مورد استفاده قرار داده‌ایم. لین بر اساس نظریه‌ی منابع اجتماعی، سرمایه‌ی اجتماعی را «سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی با امید به

¹ Lin

² Van der Gag

بازگشت‌هایی در آینده» تعریف می‌کند و معتقد است این تعریف در میان محققان مختلف - چه به سرمایه‌ی اجتماعی در سطح ساختاری توجه کنند و چه در سطح فردی- مشترک است. بر اساس آمار و ارقام که در شکل شماره‌ی یک قابل مشاهده است (مرکز تحقیقاتی پیو^۱، ۲۰۱۵؛ استاتیستا^۲، ۲۰۱۵)، شبکه‌های اجتماعی مجازی در حال رشد روزافزون هستند و تحقیقات در زمینه‌ی این شبکه‌ها نیز در حال گسترش است؛ برای مثال ویلسون^۳ و همکاران (۲۰۱۲) به مطالعه و نقد ۴۱۲ مقاله‌ی منتشرشده درباره‌ی شبکه‌ی اجتماعی مجازی فیس‌بوک که طبق بررسی بک‌استروم و همکاران (۲۰۱۲) بزرگ‌ترین شبکه‌ی اجتماعی مجازی موجود در دنیاست، پرداخته و این مقالات را در پنج دسته‌ی اصلی ذیل تقسیم‌بندی کرده‌اند: تحقیقات توصیفی در خصوص کاربران فیس‌بوک، انگیزش‌های کاربران برای استفاده از فیس‌بوک، نمایش هویت‌ها، نقش فیس‌بوک در تعاملات اجتماعی و نیز افشای اطلاعات و حریم خصوصی. نمونه‌ی دیگری از تحقیقات فزاینده در زمینه‌ی شبکه‌های اجتماعی مجازی، مقالاتی است که کاپوآ^۴ (۲۰۱۲) بررسی و دسته‌بندی کرده است. در این جا تمرکز صرفاً بر انگیزش‌های کاربران برای فعالیت در شبکه‌های اجتماعی مجازی نیست، بلکه بر «منابعی» است که این کاربران از طریق روابط و دوستان خود در شبکه‌ی اجتماعی مجازی به دست می‌آورند.

آیا روابط شکل‌گرفته در شبکه‌های اجتماعی مجازی و منابعی که در اختیار کاربران قرار می‌دهند، بر روابط آن‌ها در دنیای واقعی و منابعی که در دنیای واقعی در دسترس خود دارند، اثر می‌گذارد؟ این پرسش، نمونه‌ای از پرسش‌هایی است که برانگیزنده‌ی محقق برای انجام تحقیق حاضر بوده است. بر اساس منابع بررسی‌شده و همان‌گونه که وندرگاگ (۲۰۰۵) و دیگران (لین، ۱۹۹۹؛ شناپدر^۵، ۱۹۹۹) بیان می‌کنند، جایی خالی برای «روش و ابزار سنجش و ارزیابی استانداردشده، قابل اتکا و ساخته‌شده‌ی مبتنی بر تئوری» برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی وجود دارد. این محققان، از سرمایه‌ی اجتماعی که در روابط واقعی افراد ایجاد و حفظ می‌شود، سخن می‌گویند؛ با توجه به نوظهور بودن نسبی، پویایی و تغییر مداوم شبکه‌های اجتماعی مجازی، وضعیت مطالعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی در بستر این شبکه‌ها چگونه است؟ بنابراین محقق، متوجه احساس نیاز به ساخت و ارائه‌ی یک ابزار یکپارچه‌ی جمع‌آوری داده، سنجش، ارزیابی و ارائه‌ی

¹ Pew research center

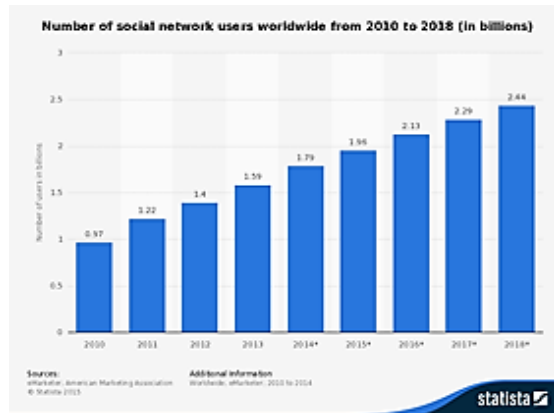
² Statista

³ Wilson

⁴ Capua

⁵ Snidjers

نتایج در زمینه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی مجازی شده و برای پاسخ‌گویی به این نیاز، از طریق تحقیق حاضر به طراحی ابزاری یکپارچه که این محدودیت‌ها را برطرف نماید، اقدام کرده است.

شکل شماره‌ی یک - آمار رشد روزافزون شبکه‌های اجتماعی مجازی

(مأخذ: استاتیسنا)

بحث چگونگی تأثیر اینترنت - به‌طور کلی و نه اختصاصاً شبکه‌های اجتماعی مجازی - بر سرمایه‌ی اجتماعی، محلّ تناقضات و مناقشات نظری مختلفی در میان محققان و نظریه‌پردازان بوده است (وندرگاگ و اشنایدر، ۲۰۰۵؛ ویلیامز^۱، ۲۰۰۶). به عقیده‌ی برخی، اینترنت موجب ارتقای میزان سرمایه‌ی اجتماعی (ولمن^۲ و همکاران، ۲۰۰۱) و به باور برخی دیگر، موجب کاهش سرمایه‌ی اجتماعی می‌شود (ویلیامز، ۲۰۰۶). تحقیقات نوع دوم که به کاهش سرمایه‌ی اجتماعی در اثر استفاده از اینترنت اعتقاد دارند، معمولاً بر بررسی سرمایه‌ی اجتماعی در دنیای واقعی متمرکز هستند و آن را با سرمایه‌ی اجتماعی در فضای مجازی مقایسه می‌کنند. در این تحقیقات، هر چیزی که امکان تعامل حضوری افراد را با یکدیگر کم‌تر کند، عامل کاهش سرمایه‌ی اجتماعی خوانده می‌شود. بر اساس استدلال این تحقیقات، هرچه افراد، بیش‌تر آنلاین باشند و از اینترنت استفاده کنند، کم‌تر می‌توانند به تعامل حضوری و رو در رو با دیگران بپردازند و سرمایه‌ی اجتماعی آن‌ها کاهش می‌یابد. اما در تحقیق حاضر و همان‌گونه که ویلیامز (۲۰۰۶) بیان می‌کند، سرمایه‌ی اجتماعی مجازی در مقابل سرمایه‌ی اجتماعی در دنیای واقعی قرار داده نشده، بلکه روابط

¹ Williams

² Wellman

شکل گرفته در فضای مجازی به‌عنوان مکمل یا منبعی جداگانه برای سرمایه‌ی اجتماعی در نظر گرفته شده است و کوشش محقق بررسی سرمایه‌ی اجتماعی در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی بوده که گام اول در بررسی این سرمایه‌ی اجتماعی مجازی و پیامدهای آن است. محققان دیگر نیز در تحقیقات آتی خود می‌توانند این سرمایه‌ی اجتماعی مجازی را با سرمایه‌ی اجتماعی واقعی افراد مقایسه کنند.

غیر از پژوهش‌هایی که تاکنون اشاره کرده‌ایم، پژوهش‌های زیر را می‌توان به‌عنوان نمونه‌هایی از تحقیقات داخلی و خارجی انجام‌شده در این زمینه ذکر کرد؛ بوهن^۱ و همکاران (۲۰۱۴)، جئونگ^۲ (۲۰۰۸)، اسکات^۳ (۲۰۰۳)، وارفیلد^۴ (۲۰۰۹)، آدکینز^۵ (۲۰۰۸)، اسمال^۶ (۲۰۰۷)، بیرک^۷ (۲۰۰۵)، لاو^۸ (۲۰۰۱)، کیم^۹ (۲۰۰۷)، گالوتی^{۱۰} (۲۰۰۸)، رابینسون نیل^{۱۱} (۲۰۰۹)، کوزابکوا^{۱۲} (۲۰۱۱)، استین‌فیلد (۲۰۰۸)، الیاس‌پور (۱۳۸۸)، علی‌پور نجمی (۱۳۹۰)، امیدوار (۱۳۸۱)، مردوخ روحانی (۱۳۸۸)، موسوی‌نسب (۱۳۹۰)، آقانوری (۱۳۹۰)، دوران (۱۳۸۵)، شارع‌پور (۱۳۸۶)، کوثری (۱۳۸۶)، باستانی و صالحی (۱۳۸۶) و محسنی و همکاران (۱۳۸۵).

در بررسی تحقیقات گذشته، محقق کوشیده است گستره‌ی موضوعی تجارب تحقیقاتی شامل بحث فضای مجازی، سرمایه‌ی اجتماعی و چگونگی بهره‌گیری و دریافت حمایت افراد از شبکه‌ی روابط آن‌ها باشد. نوآوری عمده‌ی تحقیق حاضر، بهره‌گیری از رویکرد نظری و روش گردآوری و داوری متفاوت با تحقیقات گذشته در جهت سنجش سرمایه‌ی اجتماعی، ابداع روش‌شناختی و تهیه‌ی ابزاری برای جمع‌آوری داده و سنجش سرمایه‌ی اجتماعی مجازی و نیز ترکیب سطح ساختاری و پیمایش اجتماعی آنلاین است که در ادامه شرح داده شده است. این سرمایه‌ی اجتماعی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مجازی و درباره‌ی ایرانیان مورد سنجش قرار گرفته و مدل لین مناسب با فضای مجازی بومی‌سازی شده است. قابل ذکر است که در تحقیقات مرورشده‌ی گذشته در ایران و خارج از کشور، سنجش سرمایه‌ی اجتماعی اغلب از طریق

¹ Bohn

² Jeong

³ Scott

⁴ Warfield

⁵ Adkins

⁶ Small

⁷ Birk

⁸ Lau

⁹ Kim

¹⁰ Galotti

¹¹ Robinson Neal

¹² Kuzhabekova

روش‌های پیمایش‌محور، با رویکرد سنجش آن در سطح فردی و با واحد مشاهده و تحلیل فردی صورت پذیرفته که دلیل عمده‌ی آن، فقدان ابزارها و امکانات روش‌شناختی برای جمع‌آوری، ثبت و تحلیل داده‌های گسترده در زمینه‌ی شبکه‌های اجتماعی مجازی و داده‌های رابطه‌ای^۱ بوده است.

پیشینه‌ی نظری؛ جمع‌بندی و نقد آن

سرمایه‌ی اجتماعی در گونه‌ها^۲ و زمینه‌های^۳ مختلف خود، به‌عنوان یکی از اثرگذارترین مفاهیم در علوم اجتماعی طرح شده است. با وجود همه‌ی اشتیاق‌ها، رویکردها و انتظارات متفاوت و گوناگونِ عنوان‌شده در این زمینه، سؤالاتی نیز مطرح گردیده است؛ مانند این سؤال که آیا این توجه به مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی فقط نوعی «تب»^۴ است یا کیفیتی ماندگار است که سرمایه‌ای فکری و نظری ایجاد خواهد کرد؟ به‌هنگام بحث درباره‌ی سرمایه‌ی اجتماعی باید توجه داشته باشیم که نظریه و تحقیق در خصوص این مفهوم، نیازمند فهم بنیادین سرمایه‌ی اجتماعی بر اساس منابع تعبیه‌شده در شبکه‌های اجتماعی است. قدمت اصطلاح سرمایه^۵ را می‌توان تا زمان مارکس بررسی کرد. در مفهوم‌سازی‌های مارکس، سرمایه بخشی از ارزش افزوده‌ای است که سرمایه‌داران یا بورژواها که کنترل‌کنندگان ابزارهای تولید در چرخه‌های کالا و پول میان فرایندهای تولید و مصرف هستند، به‌دست می‌آورند (لین، ۱۹۹۹: ۲۸-۲۹). پس از بررسی نظریات متعددی از نظریه‌پردازان صاحب‌نام در زمینه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی مانند بوردیو^۶، کلمن^۷ (۱۹۸۸)، فوکویاما^۸ (۱۳۸۴)، پوتنام^۹ و دیگران (۱۹۹۵ الف و ب) و نظریه‌ی شبکه و سرمایه‌ی اجتماعی آشکار و پنهان که در این جا برای رعایت اختصار از ذکر آن‌ها خودداری شده، چارچوب نظری منتخب محقق (نظریه‌ی منابع اجتماعی لین به همراه بومی‌سازی صورت‌گرفته توسط محقق برای انطباق با شرایط خاص فضای مجازی کاربران ایرانی) مورد بحث قرار گرفته است.

برخی از تلاش‌های انجام‌شده در زمینه‌ی سنجش سرمایه‌ی اجتماعی مانند پژوهش لین (۱۹۹۹) و جئونگ^{۱۰} (۲۰۰۸)، بر جنبه‌ی ساختاری روابط اجتماعی متمرکز بوده‌اند؛ به این معنا که

¹ Relational data

² Forms

³ Contexts

⁴ Fad

⁵ Capital

⁶ Bourdieu

⁷ Coleman

⁸ Fukuyama

⁹ Putnam

¹⁰ Jeong

به اعتقاد آن‌ها، جایگاه فرد در درون ساختار شبکه‌ی اجتماعی است که میزان سرمایه‌ی اجتماعی او را تعیین می‌کند؛ به‌عنوان نمونه، فردی را تصوّر کنید که در گلوگاه و موقعیت ساختاری پل در میان دو گروه نسبتاً جداگانه از یک شبکه‌ی روابط اجتماعی قرار گرفته است (موقعیتی که بارت^۱ آن را مدیر شبکه می‌نامد که قدرت تصمیم‌گیری و تسهیل یا اختلال در روابط را دارد)، این فرد با بهره‌گیری از موقعیت ساختاری خود می‌تواند بر جریان اطلاعات و دانش در میان دو بخش نسبتاً جدای شبکه، مدیریت کند و از این طریق نفوذ و اقتدار نسبتاً بیش‌تری از دیگر اعضای شبکه به‌دست آورد. پژوهش‌های دیگری نیز بر عضویت‌ها و وابستگی‌های گروهی و سازمانی افراد برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی، متمرکز و معتقد بوده‌اند که فرد با عضویت در گروه‌های مختلف امکان دسترسی به منابعی بیش از منابع شخصی را که در مالکیت اوست، پیدا می‌کند (لین، ۱۹۹۹). برخی دیگر (مانند لین، ۱۹۹۹ب) بر کنش‌های فرد و نیز ویژگی‌های فردی و جمعیت‌شناختی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی او متمرکز بوده‌اند؛ به این معنا که فرد بر اساس ویژگی‌هایی که دارد، ممکن است عضوی ارزشمند برای گروه تلقی شود و از اقتدار و نفوذ بالاتری برخوردار گردد. پذیرفته شدن فرد به عضویت در این گروه نیز از این پایگاه اقتصادی و اجتماعی تأثیر می‌پذیرد و فرد پس از پذیرش در گروه، به منابعی دسترسی می‌یابد که در آینده امکان ارتقای پایگاه اقتصادی و اجتماعی‌اش را نیز به او می‌دهد؛ در واقع، چرخه‌ای است که بر اساس آن، دسترسی امروز، جایگاه فردا را تعیین می‌کند و جایگاه فردا نیز دسترسی روز بعد را تسهیل می‌کند.

سرمایه‌ی اجتماعی از دیدگاه لین: لین، منابع اجتماعی^۲ را منابعی تعریف می‌کند که از طریق جمع و ارتباطات و روابط اجتماعی قابل دست‌یابی هستند؛ برخلاف منابع دیگر نظیر منابع مادی، نمادی، شخصی و ... که در مالکیت فرد قرار دارند و می‌توانند متعلق به فردی خاص باشند (لین، ۲۰۰۱). او همچنین (لین، ۱۹۹۹: ۳۱-۳۰) تمایزی میان سرمایه‌ی اجتماعی فعال‌شده یا به حرکت درآمده^۳ و سرمایه‌ی اجتماعی در دسترس^۴، قائل است و اشاره می‌کند که «بحث من بر این قضیه تمرکز دارد که سرمایه‌ی اجتماعی از منابع تعبیه‌شده^۵ و قرارگرفته در شبکه‌های اجتماعی به‌دست می‌آید. مفهومی که در پس اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی قرار دارد، بسیار ساده و صریح است؛

^۱ Burt

^۲ Social resources

^۳ mobilized social capital

^۴ accessible social capital

^۵ embedded

سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی به امید بازگشت‌های مورد انتظار (با هدف بازگشت بازده، سود، نفع و ... مورد انتظار) صورت می‌گیرد»^۱.

لین پس از ذکر استدلال‌ها و دلایلی در نقد نظر کلمن درباره‌ی سرمایه‌ی اجتماعی، بیان می‌کند که سرمایه‌ی اجتماعی باید از قابلیت سنجش کمی با شاخص‌های مشخص برخوردار باشد؛ به‌عنوان نمونه، لین این نظر کلمن را که سرمایه‌ی اجتماعی در صورتی وجود دارد که مفید و کارا باشد، نقد می‌کند و اظهار می‌دارد که چگونه می‌توان گفت خویشاوندی برای یک فرد کارا و مفید است، اما برای فردی دیگر مفید و کارا نیست؟ بنابراین باید معیاری طرح گردد که همه‌ی افراد را دربرگیرد و نظریه‌ای کامل باشد. بدین ترتیب، لین مدل خود را پیشنهاد می‌کند.

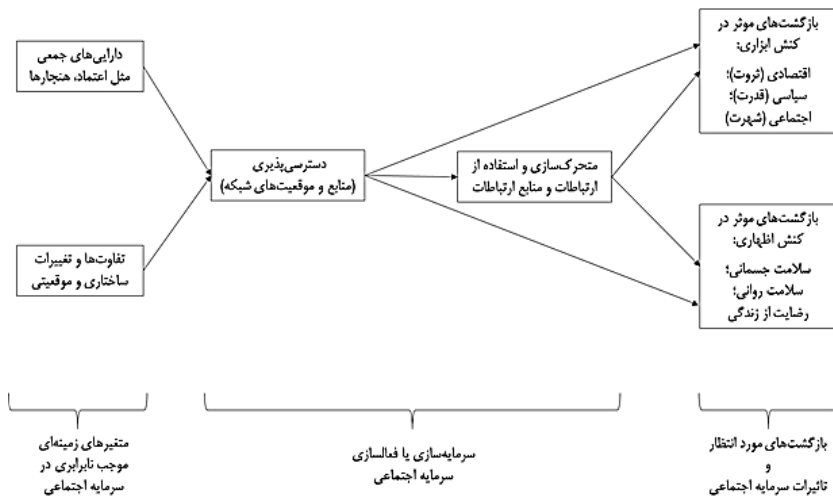
در توضیح مدل لین باید اشاره داشت که برای سنجش عملیاتی عناصر حیاتی در بحث سرمایه‌ی اجتماعی بر طبق این نظریه، تعریف ارائه‌شده از سرمایه‌ی اجتماعی را باید در این جا به گونه‌ای دقیق‌تر ارائه کرد: «سرمایه‌گذاری افراد در روابط اجتماعی که از طریق آن به منابع تعبیه‌شده در شبکه‌های اجتماعی دسترسی می‌یابند؛ افراد از این دسترسی برای کسب بازگشت‌های مورد انتظار در زمینه‌ی عمل و کنش‌های ابزاری و اظهاری استفاده می‌کنند». بنابراین سه فرایند در این مدل قابل شناسایی است: ۱. سرمایه‌گذاری در سرمایه‌ی اجتماعی؛ ۲. دسترسی به سرمایه‌ی اجتماعی و فعال‌سازی آن؛ ۳. بازگشت‌ها و آثار مورد انتظار از سرمایه‌ی اجتماعی.

بازگشت‌های مورد انتظار از سرمایه‌ی اجتماعی شامل دو نوع بازگشت‌های ممکن در کنش ابزاری و بازگشت‌های ممکن در کنش اظهاری است. مورد اول، امکان دسترسی فرد به منابعی را فراهم می‌آورد که هم‌اکنون در مالکیت او نیست و شامل منابع اقتصادی (ثروت)، سیاسی (قدرت) و اجتماعی (شهرت) است. بازگشت‌های ممکن در کنش اظهاری نیز به حفظ و تداوم منابعی کمک می‌کند که هم‌اکنون در مالکیت فرد قرار دارد و شامل حفظ و ارتقای سلامت روانی و جسمانی و رضایت از زندگی است. بنابراین در صورتی که دسترسی به این سرمایه‌ی اجتماعی محقق گردد، امکان حفظ سلامت روانی و جسمانی و رضایت از زندگی فعلی برای فرد مقدور می‌شود. سلامت جسمانی شامل حفظ کارکردها و مهارت‌های جسمانی و رهایی از بیماری‌ها، حوادث و خسارات مختلف است. سلامت روانی، توانایی فرد در مقابله با استرس‌ها و فشارهای روحی و مقاومت در برابر آن‌ها و نیز حفظ توازن شناختی و عاطفی را دربرمی‌گیرد. رضایت از

¹ investment in social relations with expected returns

زندگی نیز شامل خوش‌بینی و رضایت از عرصه‌های مختلف زندگی نظیر خانواده، ازدواج، کار، اجتماع و محیط‌های خویشاوندی و همسایگی است.

در زمینه‌ی بازگشت‌های ایزاری و مبتنی بر مباحث گفته‌شده در توضیح نظریه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی لین، می‌توان گفت شبکه‌های اجتماعی بازتر امکان دسترسی فرد به پل‌ها^۱ را که جایگاه‌های ساختاری واسط میان بخش‌های مختلف شبکه‌ی روابط هستند، فراهم می‌آورند و استفاده از این پل‌ها را برای دسترسی به منابعی که در شبکه‌ی روابط فعلی یا مالکیت شخصی فرد وجود ندارد، ممکن می‌سازند. از سوی دیگر، شبکه‌های بسته‌تر و نزدیک‌تر - در این‌جا زیرمجموعه‌های بسته‌تر از شبکه‌ی کلی بررسی شده که انسجام بیش‌تری دارند و روابط صمیمانه‌تر و نزدیک‌تری میان اعضای آن‌ها برقرار شده است- امکان آشنایی فرد با اشخاصی با علایق و نزدیکی‌های بیش‌تر و دسترسی به آن‌ها را فراهم می‌آورد که در حفظ و ارتقای منابع اظهاری ذکر شده که هم‌اکنون در مالکیت فرد وجود دارد، مؤثرتر هستند.

شکل شماره‌ی دو- مدل نظری لین (۱۹۹۹: ۴۱) برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی

¹ Bridges

فرضیه‌های تحقیق

- میان میزان فعالیت افراد در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و میزان سرمایه‌ی اجتماعی مجازی آن‌ها (بازگشت‌های ابزاری و اظهاری)، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- میان نوع و سطح انگیزش‌های فعالیت افراد در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و میزان سرمایه‌ی اجتماعی مجازی آن‌ها (بازگشت‌های ابزاری و اظهاری)، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- میان موقعیت‌های اقتصادی-اجتماعی دوستان فرد در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و میزان سرمایه‌ی اجتماعی مجازی آن‌ها (بازگشت‌های ابزاری و اظهاری)، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- میان موقعیت‌های اقتصادی-اجتماعی دوستان فرد در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و میزان شاخص شهروندی شبکه‌ی اجتماعی مجازی فرد، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- میان موقعیت‌های اقتصادی-اجتماعی دوستان فرد در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و ابعاد مختلف میزان کیفیت زندگی فرد (شامل سلامت فیزیکی و روانی و رضایت از زندگی)، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- میان متغیرهای جمعیت‌شناختی متداول و میزان سرمایه‌ی اجتماعی مجازی فرد، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- میان متغیرهای جمعیت‌شناختی متداول و میزان شاخص شهروندی شبکه‌ی اجتماعی مجازی فرد، رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

روش تحقیق

این تحقیق از نوع تحقیقاتی است که دارای رویکرد و نگاه کمی است و با ترکیب دو روش کمی متفاوت، در دو سطح انجام پذیرفته است.

سطح اول تحقیق: به روش تحلیل شبکه‌ی اجتماعی، جایگاه‌های ساختاری کنش‌گران شناسایی شده است. در این سطح، از ثبت ارتباطات و روابط موجود میان افراد که در شبکه‌ی اجتماعی مجازی مشخص است، استفاده شده تا بتوان به الگوی موجود ارتباطات در زیرمجموعه‌ی مورد بررسی در شبکه‌ی اجتماعی مجازی، دست یافت. سپس بر اساس شاخص‌های تحلیل شبکه‌ی اجتماعی، تلاش شد تفاوت‌های میان افراد در جایگاه‌های ساختاری آن‌ها، مورد سنجش قرار گیرد. بدین ترتیب، ساختار موجود که حول کنش‌گران وجود دارد، از طریق گراف‌ها و سوسیوگرام‌های مختلف مورد بازشناسی و ترسیم قرار گرفته و میزان سرمایه‌ی اجتماعی بالقوه‌ای که از طریق

دسترسی به جایگاه‌های ساختاری می‌تواند در اختیار کنش‌گران قرار گیرد، بررسی شده است. حال باید دید کنش‌گران تا چه حد به منابع این ارتباطات و شبکه‌ی روابط خود دسترسی دارند و فرایند فعال‌سازی سرمایه‌ی اجتماعی در دسترس را تا چه حد طی کرده‌اند. از این رو، محقق وارد سطح دوم تحقیق می‌شود.

سطح دوم تحقیق: برای تکمیل اطلاعات حول سرمایه‌ی اجتماعی و فرایندهای آن و بازگشت‌های مورد انتظار از این شبکه‌ی روابط، از پیمایش آنلاین بهره گرفته شده است. هدف از این پیمایش، بررسی میزان فعال‌شدگی سرمایه‌ی اجتماعی در دسترس افراد و یا به عبارت دیگر، میزان فعالیت کنش‌گران در درون ساختار است که چه تعاملی را با ساختار حول خود برقرار نموده و تا چه حد برای تغییر یا ارتقای موقعیت اولیه‌ی خود اقدام کرده‌اند. این تعامل مداوم کنش‌گر^۱ و ساختار^۲، یادآور مفهوم ساختاربندی یا ساختاربابی^۳ آنتونی گیدنز است که ناظر به تغییر ساختار توسط کنش‌گر فردی و نیز محدود شدن فعالیت‌های آتی کنش‌گر درون ساختار (که اکنون در پی کنش قبلی کنش‌گر تا حدی تغییر یافته) است.

جامعه‌ی آماری: جامعه‌ی آماری این تحقیق شامل کاربران ایرانی عضو شبکه‌های اجتماعی مجازی فیس‌بوک و گوگل پلاس است. این دو شبکه از پربازدیدترین و شناخته‌شده‌ترین شبکه‌های اجتماعی مجازی هستند که تعداد جمعیت آن‌ها و امکانات نرم‌افزاری‌ای که در اختیار کاربران خود قرار می‌دهند، بسیار بیش‌تر از دیگر شبکه‌های اجتماعی مجازی است. با بهره‌گیری از تکنیک مرزگذاری بر اساس ملیت و ایرانی بودن و زبانی که کاربر برای شبکه‌ی مجازی برگزیده، افراد متمایل به مشارکت در تحقیق جذب شدند و شبکه‌ی روابط و جایگاه‌های ساختاری آن‌ها استخراج گردید. سپس پیمایش اجتماعی گسترده‌تر از آن‌ها انجام شده و این نمونه به صورت گلوله‌برفی که در ادامه آن را شرح داده‌ایم، گسترش یافته است. هم‌چنین محقق به هنگام حضور در فرصت مطالعاتی خارج از کشور، به ترجمه‌ی ابزار تحقیقاتی طراحی شده به زبان‌های فرانسوی و انگلیسی اقدام کرد تا بتواند داده‌هایی تطبیقی از کاربران این زبان‌ها را جمع‌آوری کند و برای اعتباریابی کیفیت و کمیت داده‌های جمع‌آوری‌شده، از آن‌ها استفاده نماید.

روش نمونه‌گیری و حجم نمونه: روش‌های نمونه‌گیری در تحلیل شبکه‌ی اجتماعی را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: ۱. بررسی کل شبکه (سرشماری) که فقط در شبکه‌هایی با تعداد اعضای

¹ Agent

² Structure

³ Structuration

بسیار کم و کاملاً در دسترس، قابلیت اجرا دارد؛ ۲. بررسی نمونه‌ی زیرمجموعه‌ای از شبکه. مرزبندی این نمونه با استفاده از ویژگی مشترک میان کنش‌گران صورت می‌گیرد؛ مانند همه‌ی مردان یا همه‌ی دانشجویان رشته‌ی جامعه‌شناسی. در این روش با صفت خاصی که انتخاب شده، مرزی در میان اعضای شبکه‌ی اجتماعی در نظر گرفته می‌شود و افرادی که دارای آن صفت خاص باشند، مورد بررسی قرار می‌گیرند. در مرحله‌ی بعدی نیز فقط داده‌های رابطه‌ای این افراد جمع‌آوری می‌گردد؛ ۳. بررسی نمونه‌ای از شبکه که برای کل شبکه نمایا^۱ باشد. در این نوع نمونه‌گیری تلاش می‌شود مغز یا هسته‌ی اصلی ارتباطات شبکه، مورد بررسی قرار گیرد. بدین صورت که محقق می‌کوشد با کنار گذاشتن افراد منزوی^۲ و حاشیه‌ای^۳ شبکه که تعداد ارتباطات بسیار محدودی دارند و یا ممکن است با هیچ فردی در شبکه ارتباط نداشته باشند، ارتباطات افراد دیگر را ثبت کند و به هسته‌ی اصلی روابط اجتماعی شبکه دست یابد (میسلاو^۴، ۲۰۰۹). در این تحقیق به صورت ترکیبی، از نسخه‌ی محدود روش‌های نمونه‌گیری دوم و سوم و نیز نمونه‌گیری گلوله‌برفی بر اساس درخواست از مشارکت‌کنندگان در تحقیق برای معرفی ابزار تحقیقاتی طراحی شده به دوستان خود، استفاده شده است. محقق با استفاده از سناریوی سرگرمی و اطلاع‌رسانی طراحی شده که در بخش بعدی درباره‌ی آن توضیح داده شده، توانسته است به سطح پاسخ‌گویی بالاتر از تحقیقات معمول اینترنتی دست یابد.

شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها: در طراحی نرم‌افزار تحقیقاتی برای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی مجازی، محقق کوشیده است نواقص و محدودیت‌های مطرح‌شده در خصوص روش‌های سنجش فعلی را برطرف کند؛ به‌عنوان نمونه، در استخراج داده‌های ناظر به روابط و شبکه‌ی شخصی افراد، به جای بهره‌گیری از ژنراتورهای متداول نام^۵ که اتکای زیادی به حافظه‌ی پاسخ‌گویان دارند و امکان گزارش روابط به صورت سوگیرانه یا با سهل‌انگاری و خطا در آن‌ها وجود دارد، به استفاده از فهرست دوستان فرد در شبکه‌ی اجتماعی مجازی اقدام شده است که نقش یک ژنراتور نام را ایفا می‌کند؛ سپس با بهره‌گیری از سؤالات ژنراتور موقعیت^۶ و منابع^۷، داده‌های ناظر به شبکه‌ی روابط شخصی مورد ارزیابی قرار گرفته، صحت و اعتبار آن‌ها تأیید می‌شود. بدین طریق محقق

¹ Representative

² Isolated

³ Marginal

⁴ Mislove

⁵ Name generator

⁶ Position generator

⁷ Resource generator

علاوه بر دستیابی به اطلاعات در زمینه‌ی دوستان فرد، موقعیت‌های اقتصادی- اجتماعی و منابعی که از طریق ارتباطات شخصی خود در شبکه‌ی اجتماعی مجازی به آن‌ها دسترسی می‌یابد، امکان بررسی و مقایسه‌ی هریک از این بخش‌های داده را با یکدیگر و نیز امکان مقایسه‌ی داده‌های ثبت‌شده از روابط گذشته با تصویر ذهنی^۱ پاسخ‌گو در خصوص این روابط را دارد تا به نحوی اعتباریابی نیز به‌طور هم‌زمان انجام پذیرد و روابط را در نزدیک‌ترین حالت به وضعیت واقعی و در حال روی دادن، ثبت نماید. به‌اجمال، در این جا سه ژنراتور نام، موقعیت اقتصادی- اجتماعی و منابع، به شیوه‌ای بدیع با یکدیگر ترکیب می‌شوند و میزان زیادی از داده‌های قابل اتکا را که از روش‌های دیگر امکان جمع‌آوری آن‌ها وجود ندارد، به‌دست می‌دهند.

برای جمع‌آوری داده‌های فردی در پیمایش اجتماعی آنلاین، چهار پرسش‌نامه توسط محقق طراحی و تعبیه شده است؛ پرسش‌نامه‌ی اول که به محض ارائه‌ی دسترسی به فهرست دوستان نمایش داده می‌شد، حاوی سؤالات سرمایه‌ی اجتماعی درباره‌ی پنج دوست انتخاب‌شده‌ی پاسخ‌گو، موقعیت اقتصادی- اجتماعی آن فرد و نوع رابطه‌ی میان پاسخ‌گو و آن فرد (مانند دوست، خانواده و خویشاوند، همکار، فقط در فضای مجازی یکدیگر را می‌شناسند و ...) بوده است به همراه سؤالات ژنراتور موقعیت و منابع که درباره‌ی منابعی است که ممکن است پاسخ‌گو با این دوست خود به اشتراک گذاشته یا از او دریافت کرده باشد. این فرایند برای پنج دوست پاسخ‌گو تکرار می‌شود و در پایگاه داده‌ی نرم‌افزار تحقیقاتی ذیل اطلاعات شخصی هر پاسخ‌گو، اطلاعات و پاسخ‌های او درباره‌ی دوستانش ثبت می‌گردد. در طراحی پرسش‌نامه‌ی ژنراتور موقعیت و منابع در کنار سؤالات طراحی‌شده توسط محقق و برحسب وضعیت خاص شبکه‌های اجتماعی مجازی، از سؤالاتی که در تحقیقات گذشته نظیر تحقیق ولمن و همکاران (۲۰۰۶)، بوس و وندرگاگ (۲۰۱۰)، وندرگاگ و اشنایدر (۲۰۰۵) و لین (۲۰۰۱) استفاده شده بود، نیز بهره گرفته شده است. قابل ذکر است که در روابط شکل‌گرفته در فضای مجازی گاهی ممکن است پاسخ‌گو برخی از افراد حاضر در فهرست دوستان خود را فقط از طریق شبکه‌ی اجتماعی مجازی بشناسد و بیرون از این شبکه با آن‌ها ارتباط نداشته باشد و نیز ممکن است از موقعیت اقتصادی و اجتماعی آن‌ها اطلاع دقیقی نداشته باشد. بنابراین، در هر دوی سؤالات سرمایه‌ی اجتماعی و نوع رابطه‌ی میان پاسخ‌گو و دوستانش، گزینه‌ی «نمی‌دانم» و «فقط در فضای مجازی یکدیگر را ملاقات کرده‌ایم»، افزوده شده است. برای جلوگیری از اشتباه در یادآوری دوستان و احیاناً شباهت نام یا اطلاعات

^۱ Subjective

پروفایل دوستان پاسخ‌گو در شبکه‌ی اجتماعی مجازی، با نمایش نام و تصویر پروفایل دوستان از پاسخ‌گو درخواست شده است به سؤالات پاسخ دهد. این نحوه‌ی پرسش در شکل شماره‌ی سه نشان داده شده است.

شکل شماره‌ی سه- سؤالات سرمایه‌ی اجتماعی مجازی درباره‌ی دوستان پاسخ‌گو

پس از پاسخ‌گویی به سؤالات سرمایه‌ی اجتماعی مجازی (که به‌طور جداگانه درباره‌ی شبکه‌ی اجتماعی فیس‌بوک و گوگل پلاس طرح می‌شوند)، بر اساس میزان حمایت و منابع دریافتی پاسخ‌گو از دوستانش، امتیاز سرمایه‌ی اجتماعی مجازی در لحظه محاسبه می‌گردد و به همراه تفسیر مختصری از معنای این امتیاز (جایگاه پاسخ‌گو در طیف حداقل و حداکثر سرمایه‌ی اجتماعی مجازی) به او ارائه می‌شود. این فرایند در شکل شماره‌ی چهار نشان داده شده است.

شکل شماره‌ی چهار- امتیاز سرمایه‌ی اجتماعی مجازی پاسخ‌گو به همراه تفسیر آن

بعد از سؤالات سرمایه‌ی اجتماعی (پرسش‌نامه‌ی اوّل) و در بخش‌های جداگانه، سه پرسش‌نامه‌ی دیگر شامل سؤالات شخصی (اطلاعات جمعیت‌شناختی درباره‌ی پاسخ‌گو)، سؤالات شهروندی شبکه‌ی اجتماعی مجازی (اطلاعات درباره‌ی انگیزش‌ها و کیفیت و کمیت حضور پاسخ‌گویان در شبکه‌های اجتماعی مجازی مختلف، نحوه‌ی بهره‌گیری از آن‌ها و صرف وقت در این شبکه‌ها) و پرسش‌نامه‌ی کیفیت زندگی (که ناظر به بخش سلامت مدل نظری تحقیق و در مورد سلامت فیزیکی و روانی و رضایت از زندگی بوده) مطرح گردید. در هریک از این چهار پرسش‌نامه، به همراه اطلاعات ساختاری شبکه‌ی روابط پاسخ‌گویان که از طریق دریافت دسترسی نرم‌افزار تحقیقاتی حاصل شد، تلاش گردید بخش‌های مدل نظری تحقیق و مفاهیم مدنظر، مورد سنجش و عملیاتی‌سازی قرار گیرد و درباره‌ی عوامل و زمینه‌ها و نیز آثار و پیامدهای سرمایه‌ی اجتماعی مجازی و فرایند سرمایه‌سازی و فعال‌سازی منابع بالقوه‌ی در دسترس پاسخ‌گو برای دسترسی به بازگشت‌های مورد انتظار، سؤال گردد.

پرسش‌نامه‌ی دوم، سؤالات جمعیت‌شناختی و هدف از طرح آن‌ها کسب شناخت از نمونه‌ی مورد مطالعه و پاسخ‌گویان دهکده‌ی اجتماعی بوده است تا امکان تحلیل روندها و عوامل بالقوه‌ی اثرگذار و یا کنترل ویژگی‌های فردی در دسترس و فعال‌سازی سرمایه‌ی اجتماعی مجازی را مهیا کند و از تبیین و تفسیر نابه‌جای فرایند دسترسی و فعال‌سازی سرمایه‌ی اجتماعی مجازی جلوگیری شود.

پرسش‌نامه‌ی سوم، سؤالات ناظر به شهروندی شبکه‌ی اجتماعی مجازی است. این پرسش‌نامه با بررسی تجارب مشابه تحقیقاتی و متناسب با فضای شبکه‌ی اجتماعی مجازی، توسط محقق طراحی شده و هدف از آن، جمع‌آوری اطلاعاتی درباره‌ی نحوه‌ی زیست پاسخ‌گویان در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و کمیت و کیفیت استفاده‌ی آن‌ها از ابزارها و امکانات مختلف شبکه‌ی اجتماعی مجازی (نه تنها شبکه‌های مورد مطالعه در این مقاله، بلکه شبکه‌های دیگر نظیر توییتر، یوتیوب، ابزارهای ارتباطی گروهی مبتنی بر تلفن همراه نظیر وایبر، واتس‌آپ، تلگرام و نمونه‌های دیگر رسانه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام و ...) بوده است. سؤالاتی درباره‌ی امکانات و ابزارهای این شبکه‌های اجتماعی مجازی مختلف برحسب تفاوتی که در سناریو و نحوه‌ی مدیریت تعاملات مجازی کاربران دارند، ارائه شده است تا امکان بررسی تفاوت‌های نحوه‌ی استفاده افراد از این شبکه‌های اجتماعی مجازی را نیز در اختیار محقق قرار دهد. در پی پاسخ‌گویی به این پرسش‌نامه و بر اساس میزان فعالیت پاسخ‌گویان در شبکه‌های اجتماعی مجازی، به صورت در لحظه، امتیازی

با عنوان «سطح شهروندی شبکه^۱» به همراه تفسیر محقق از این میزان فعالیت، به پاسخ‌گو ارائه می‌شود که قابلیت مقایسه با پاسخ‌گویان دیگر را دارد. در واقع، هدف از ارائه‌ی آن، آگاهی‌بخشی به پاسخ‌گویان درباره‌ی میزان فعالیت آن‌ها در مقایسه با حداکثر و حداقل فعالیت ممکن در شبکه‌های اجتماعی مجازی است که در این شاخص اندازه‌گیری می‌شود.

پرسش‌نامه‌ی چهارم، ناظر به سؤالات کیفیت زندگی است که بخش انتهایی مدل نظری لین (بازگشت‌های اظهاری) را دربرمی‌گیرد و همان‌گونه که در بخش چارچوب نظری به تفصیل شرح داده شد، شامل منابعی است که هم‌اکنون در مالکیت فرد قرار دارد (مانند سلامت فیزیکی، جسمانی و رضایت از زندگی) و ارتباط با دوستان و آشنایان به فرد کمک می‌کند که این منابع را از دست ندهد و سلامت خود را حفظ نماید. برای طراحی این پرسش‌نامه، از میان نمونه‌های مشابه استفاده‌شده در دنیا که قابلیت تطابق با زبان‌های مختلف را داشته باشند، پرسش‌نامه‌ی طراحی‌شده توسط سازمان بهداشت جهانی^۲ نسخه‌ی مختصر^۳ (۱۹۹۶؛ ۲۰۱۵) و پرسش‌های ناظر به سلامت و کیفیت زندگی در پیمایش اجتماعی اروپایی^۴ (۲۰۱۴) انتخاب شدند. طی تعامل محقق با این سازمان‌ها، امتیاز و کپی‌رایت استفاده از نسخه‌ی فارسی، انگلیسی و فرانسوی اخذ گردید و ترجمه‌هایی که طی تحقیقات متعدد^۴ پیشین مورد آزمون اعتباریابی قرار گرفته بودند، در تحقیق حاضر استفاده شدند و نحوه‌ی نمره‌گذاری میزان کیفیت زندگی افراد نیز طبق دستورالعمل پیشنهادی طراحی‌شده صورت پذیرفت. این پرسش‌نامه‌ها امکان سنجش ابعاد مختلف نظیر سلامت فیزیکی، سلامت روانی، روابط اجتماعی و میزان رضایت و شادی فرد از روابط و وضعیت اجتماعی و فیزیکی خود را دربرمی‌گرفت. در پی پاسخ‌گویی به این پرسش‌نامه، امتیاز میزان کیفیت زندگی پاسخ‌گو به همراه تفسیر جزئی معنای این امتیاز نمایش داده می‌شد که همه‌ی امتیازات شرح داده‌شده در بالا، به منظور تحریک پاسخ‌گویان به مشارکت در تحقیق و نیز درخواست از دوستان خود برای مشارکت در آن صورت پذیرفته است. همان‌گونه که در بخش یافته‌های تحقیق شرح داده شده، این مسأله تأثیر قابل توجهی در میزان مشارکت در تحقیق و میزان پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه‌های این ابزار تحقیقاتی داشته است.

¹ Netizenship score

² World Health Organization (WHO)

³ Bref-whoqol

⁴ European Social Survey (ESS)

یافته‌های تحقیق

نتایج تحقیق حاضر را به سه دسته‌ی مختلف می‌توان تقسیم کرد. دسته‌ی اول بر اساس نیاز روش‌شناسانه‌ای که در زمینه‌ی ابزارهای سنجش سرمایه‌ی اجتماعی وجود دارد و در خصوص سنجش سرمایه‌ی اجتماعی مجازی این کمبود بیش‌تر به چشم می‌آید، شامل نرم‌افزار آنلاین تحقیقاتی است که طی این تحقیق طراحی و اجرا شده و در رویدادهای مختلف علمی برگزار شده در سال ۲۰۱۵ میلادی (نظیر سی‌وپنجمین دوره‌ی کنفرانس سان‌بلت در برایتون انگلیس که توسط شبکه‌ی بین‌المللی برای تحلیل شبکه‌ی اجتماعی^۱ برگزار گردید، کنفرانس آسونام^۲ در پاریس، دوره‌ی تابستانی تحلیل شبکه‌های شخصی^۳ در دانشگاه خودمختار بارسلونا^۴ و گروه مطالعاتی لوسی^۵ در دانشگاه تلکام بریتانی در فرانسه^۶) ارائه گردیده و دیدگاه‌های اصلاحی آن‌ها جمع‌آوری شده است. بر اساس بازخوردهای حاصل از این رویدادها، این نرم‌افزار تحقیقاتی جزء ایده‌های بدیع در زمینه‌ی سنجش سرمایه‌ی اجتماعی و ترکیب تلاش نظری و تحقیقاتی با رویکرد عملی و سیاست‌گذاری در زمینه‌ی رسانه‌های اجتماعی بوده است که به اطلاع‌رسانی عملی و آگاهی‌بخشی به کاربران این شبکه‌های اجتماعی مجازی منجر می‌شود و تحقیقات آتی در زمینه‌ی رسانه‌های اجتماعی را تسهیل می‌کند. دسته‌ی دوم شامل نتایجی است که از زمان آغاز کار این نرم‌افزار تحقیقاتی و به مدت ۷۸ روز پس از ارائه‌ی آن، جمع‌آوری شده و هدف از گردآوری این داده‌ها، پاسخ‌گویی به سؤالات مطرح‌شده در تحقیق حاضر و نیز بررسی کارایی و مفید بودن این نرم‌افزار تحقیقاتی است.

نسخه‌ی اول نرم‌افزار تحقیقاتی دهکده‌ی اجتماعی به زبان فارسی و در تاریخ ۱۷ فوریه ۲۰۱۵ (برابر با ۲۸ بهمن ۱۳۹۳) ارائه شد. پس از بررسی اولیه‌ی سؤالات و پرسش‌نامه‌های بخش پیمایش اجتماعی و نیز تطابق با ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی کشورهای انگلیسی‌زبان و فرانسوی‌زبان، نسخه‌ی دوم دهکده‌ی اجتماعی به زبان انگلیسی و در تاریخ ۱۳ مارس ۲۰۱۵ (برابر با ۲۲ اسفند ۱۳۹۳) عرضه گردید. سه روز پس از آن، نسخه‌ی سوم به زبان فرانسوی و در تاریخ ۱۶ مارس (برابر با ۲۵ اسفند ۱۳۹۳) ارائه شد.

¹ INSNA = International Network for Social Network Analysis

² ASONAM

³ PNA = Personal Network Analysis

⁴ UAB = Universitat Autònoma de Barcelona

⁵ LUSSI = Logique des usages, sciences sociales et de l'information

⁶ Telecom-Bretagne, Brest, France

یکی از مشکلات اساسی که اغلب تحقیقات مبتنی بر اطلاعات کاربران در فضای مجازی با آن مواجه هستند و در پیمایش‌های اجتماعی آنلاین متداول بر میزان مشارکت و پاسخ‌گویی کاربران در این پیمایش‌ها، تأثیر منفی زیادی می‌گذارد، کم‌حوصلگی کاربران و عدم استقبال آن‌ها از پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه‌ی طولانی و خسته‌کننده است؛ در این گونه تحقیقات، معمولاً مشوق‌هایی که برای مشارکت، به کاربران ارائه می‌شود، ایمیل شخصی و معرفی یکی از دوستانشان، شناخت قبلی از محقق یا جذابیت بالقوه‌ی موضوع تحقیق است. در تحقیق حاضر تلاش شده بر اساس تجارب پیشین محقق و نیز مطالعه‌ی رفتار کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی، راه‌حلی برای این مسأله طراحی و ارائه شود. از این رو، سناریویی بازی‌گونه (گیمی‌فیکیشن^۱) برای جلب مشارکت بیشتر کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی، طراحی و اجرا گردید که میزان مشارکت پاسخ‌گویی را افزایش می‌دهد. این سناریو، «چالش مرتبط‌ترین‌ها» نامیده شد؛ زیرا به کاربران امکان آشنایی با مرتبط‌ترین افراد را در زندگی مجازی آن‌ها می‌داد. در پی همه‌ی این فعالیت‌ها و در طول ۷۸ روز پس از ارائه‌ی نسخه‌ی اول، ۴۱۲ نفر از کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی مختلف از این نرم‌افزار تحقیقاتی استفاده کردند و اطلاعات و پاسخ‌های خود را برای بررسی در اختیار محقق قرار دادند.

بر اساس آمار موجود (سروی‌گیزمو^۲، ۲۰۱۵)، میزان پاسخ‌گویی و مشارکت معمول در پرسش‌نامه‌های آنلاین، به میزان ۱۰ درصد از کل بازدیدکنندگان از صفحه‌ی پرسش‌نامه است؛ به این معنا که اگر ۱۰۰۰ نفر به صفحه‌ی آنلاین پرسش‌نامه مراجعه نمایند، فقط ۱۰۰ نفر اقدام به پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه می‌کنند. در راهکار تحقیقاتی دهکده‌ی اجتماعی با توجه به سناریوی بازی‌گونه‌ای که به‌صورت هوشمندانه طراحی و اجرا شد، میزان مشارکت و پاسخ‌گویی - همان‌گونه که در جدول شماره‌ی یک نشان داده شده - به‌طور میانگین در سه زبان فارسی، انگلیسی و فرانسوی به میزان ۴۳.۷۹ درصد (نزدیک به چهار برابر سطح مشارکت معمول در پیمایش‌های اینترنتی) ارتقا یافت که از جمله دستاوردهای قابل توجه تحقیق حاضر است. این امر، نشان می‌دهد همان‌گونه که تحقیقات گذشته تأیید کرده‌اند (مایکروسافت نیوز سنتر، ۲۰۱۵)، در صورتی که محققان به ارائه‌ی نتایج عملیاتی، کاربردی و جذاب برای پاسخ‌گویان اقدام کنند، میزان پاسخ‌گویی و مشارکت در تحقیق به نحو قابل توجهی ارتقا می‌یابد.

¹ Gamification

² Surveygizmo

جدول شماره‌ی یک- زبان‌های مختلف دهکده‌ی اجتماعی و میزان پاسخ‌گویی کاربران در هر زبان

میزان پاسخ‌گویی (به درصد)	زبان نرم‌افزار تحقیقاتی دهکده‌ی اجتماعی
۴۹.۸۰	فارسی (تعداد کاربران = ۲۶۱)
۴۳.۹۳	انگلیسی (تعداد کاربران = ۶۶)
۳۷.۶۴	فرانسوی (تعداد کاربران = ۸۵)
۴۳.۷۹	متوسط میزان پاسخ‌گویی کل (تعداد کل کاربران = ۴۱۲)

یکی از نوآوری‌های تحقیق حاضر، آزمون کارایی این نوع ارائه‌ی هدیه در فضای مجازی و در میان کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی بوده است. هدیه نیز از نوع اطلاعات و محتوای قابل اشتراک در شبکه‌ی اجتماعی مجازی و متناسب با بافت فضای مجازی طراحی شده است و همان‌گونه که گفته شد بر اساس تحقیقات مرور شده، این نوع طراحی، تجربه‌ی جذاب و سرگرم‌کننده‌ی تحقیقاتی، مشارکت گسترده‌تر، جمع‌آوری داده‌های دارای قابلیت اکتای بیش‌تر و میزان پاسخ‌گویی بالاتر را به دنبال دارد (ماستراندریا^۱ و همکاران، ۲۰۱۵؛ سچانویکز^۲ و همکاران، ۲۰۱۳).

بر پایه‌ی اطلاعات حاصل از فهرست دوستان افراد در دو شبکه‌ی اجتماعی مجازی فیس‌بوک و گوگل پلاس و با تجمیع این فهرست‌ها با زبان برنامه‌نویسی آر و نرم‌افزار تحلیل شبکه‌ی اجتماعی پاژک^۳ و نیز با بهره‌گیری از امکان ورود اطلاعات نرم‌افزار گفی^۴، محقق به شبکه‌ی کلی ارتباطات در نمونه‌ی مورد مطالعه دست یافته که آمار تعداد اعضای هر یک از این شبکه‌ها در فیس‌بوک و گوگل پلاس در جدول شماره‌ی دو ارائه شده است. با این حال، در مراحل از تحلیل داده‌ها به دلیل تعداد فراوان اعضای شبکه و ارتباطات میان آن‌ها، محقق به استفاده از نرم‌افزارهای تحلیل شبکه‌های ژن که ویژگی خاص آن‌ها امکان کار با تعداد بسیار زیاد «داده»^۵ است (مانند سایتسکوپ^۶) و نیز بسته‌های تحلیل شبکه در زبان برنامه‌نویسی آماری آر (مانند آی‌گراف و اس‌ان‌ای^۷) اقدام کرده تا فرایند تحلیل داده‌ها ممکن شود.

¹ Mastrandrea

² Cechanowicz

³ Pajek

⁴ Gephi

⁵ Data

⁶ Cytoscape

⁷ R statistical programming language (igraph, SNA)

جدول شماره‌ی دو- ویژگی‌های توصیفی داده‌های تحلیل شبکه‌ی اجتماعی

نام شبکه‌ی اجتماعی مجازی	تعداد افراد در شبکه‌ی ارتباطات بررسی شده	تعداد ارتباطات برقرار شده در میان اعضای شبکه	بالاترین درجه‌ی ارتباطات	پایین‌ترین درجه‌ی ارتباطات
فیس‌بوک	۵۷.۳۷۷	۱.۲۱۶.۴۵۶	۴۴۶۴	۱
گوگل پلاس	۱۱۹.۵۱۰	۳۴۸.۴۵۱	۵۰۳۴	۱

در جدول زیر، نتایج حاصل از سنجش فرضیه‌های تجربی تحقیق به‌طور خلاصه ارائه شده و در بخش بحث و نتیجه‌گیری، تبعات این فرضیه‌آزمایی بر چارچوب نظری تحقیق حاضر، مورد بررسی قرار گرفته است. این فرضیه‌ها ناظر به رابطه‌ی میان متغیرها و مفاهیم اصلی و چارچوب نظری تحقیق هستند که در قالب شاخص‌های محاسبه‌شده و متغیرهای به‌دست آمده از ویژگی‌های ساختاری شبکه، ژنراتور موقعیت و منابع و نیز ابعاد مختلف کیفیت زندگی، عملیاتی‌سازی و سنجیده شده‌اند.

جدول شماره‌ی سه- نتایج حاصل از سنجش فرضیه‌های تحقیق و وضع معناداری آنها

ردیف	متغیر اول	متغیر دوم	جهت رابطه	شدت رابطه	معناداری رابطه	میزان ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری
۱	جنس	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	منفی	متوسط	معنادار	*۰.۴۳۷-	۰.۰۱۱
۲	درآمد (پرسش‌نامه‌ی فارسی)	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی فارسی	مثبت	متوسط	معنادار	*۰.۵۰۲	۰.۰۲۸
۳	سلامت فیزیکی	سلامت روانی	مثبت	قوی	معنادار**	**۰.۸۳۰	۰۰۰
۴	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	سلامت روانی	مثبت	قوی	معنادار	*۰.۸۹۹	۰.۰۳۸
۵	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	جنس	مثبت	قوی	معنادار**	**۰.۹۸۳	۰۰۰
۶	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی فارسی	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	مثبت	قوی	معنادار**	**۰.۷۵۰	۰.۰۰۲
۷	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	سلامت محیط پیرامون	مثبت	متوسط	معنادار	*۰.۴۳۷	۰.۰۲۰

ادامه جدول شماره‌ی سه - نتایج حاصل از سنجش فرضیه‌های تحقیق و وضع معناداری آن‌ها

ردیف	متغیر اول	متغیر دوم	جهت رابطه	شدت رابطه	معناداری رابطه	میزان ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری
۸	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	پرسش‌نامه‌ی سلامت عمومی ۲۸ سوالی	منفی [۲]	متوسط ط	معنادار	-۰.۴۴۰*	۰.۰۴۰
۹	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	تحصیلات پرسش - نامه‌ی فرانسوی و انگلیسی	منفی	قوی	معنادار**	-۰.۹۲۵**	۰.۰۰۸
۱۰	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	تحصیلات (پرسش - نامه‌ی فارسی)	مثبت	ضعیف	غیر معنادار	۰.۲۰۶	۰.۳۰۴
۱۱	شاخص کلی کیفیت زندگی	وضعیت تأهل	مثبت	متوسط ط	معنادار	۰.۴۳۵*	۰.۰۱۳
۱۲	محل زندگی	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	مثبت	قوی	معنادار**	۰.۹۳۳**	۰.۰۰۷
۱۳	منابع مالی در دسترس (پرسش - نامه‌ی فرانسوی و انگلیسی)	چه قدر از زندگی خود رضایت دارید؟	مثبت	متوسط ط	معنادار	۰.۵۶۹*	۰.۰۳۴
۱۴	منابع مالی در دسترس (پرسش‌نامه‌ی فرانسوی و انگلیسی)	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	منفی	قوی	معنادار**	-۰.۹۱۹**	۰.۰۱۰
۱۵	موقعیت اقتصادی - اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	سلامت فیزیکی	مثبت	قوی	معنادار	۰.۸۹۳*	۰.۰۴۱
۱۶	موقعیت اقتصادی - اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	سن	مثبت	قوی	معنادار**	۰.۹۲۰**	۰.۰۰۹
۱۷	موقعیت اقتصادی - اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	منفی	ضعیف	غیر معنادار	-۰.۱۲۸	۰.۲۶۳
۱۸	موقعیت اقتصادی - اجتماعی انگلیسی و فرانسوی	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	منفی	قوی	غیر معنادار	-۰.۹۲۲	۰.۲۵۳
۱۹	موقعیت اقتصادی - اجتماعی فارسی	شاخص سرمایه‌ی اجتماعی فارسی	مثبت	ضعیف	معنادار	۰.۱۰۵*	۰.۰۳۳
۲۰	موقعیت اقتصادی - اجتماعی فارسی	شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی	مثبت	متوسط ط	غیر معنادار (با اختلاف کم)	۰.۵۰۰	۰.۰۵۸

بحث و نتیجه‌گیری

درخواست محقق از مخاطبان آن است که در توجّه به جداول و تفسیر پاسخ‌های دریافت‌شده در بخش یافته‌ها، فقط نمونه‌ی مورد مطالعه و پاسخ‌های دریافت‌شده را در نظر آورند؛ زیرا همان‌گونه که در بخش طرح مسأله و روش تحقیق اشاره شد، شبکه‌های اجتماعی مجازی، ماهیتی بسیار متغیّر دارند و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی کاربران آن‌ها نیز پدیده‌ای پویاست و امکان تعمیم به کلّ کاربران شبکه‌ی اجتماعی مجازی یا جامعه‌ای خاص (مثلاً کشور ایران) وجود ندارد. راه‌حلّ پیشنهادی برای این مسأله، بهره‌گیری از ابزارهای تحقیقاتی نظیر ابزار طرّاحی شده در مقاله‌ی حاضر است که امکان مطالعه در طول زمان^۱ و جمع‌آوری داده در بازه‌های مختلف زمانی (مانند داده‌های بلندمدت و پانل^۲) را در اختیار محققان قرار می‌دهد و امکان ارائه‌ی نتیجه‌گیری و تفاسیر نزدیک به واقعیت را بیش‌تر می‌کند؛ با این حال، در مقاله‌ی حاضر که فقط بر اساس داده‌های یک بازه‌ی زمانی خاص^۳ تهیه گردیده، از چنین تفاسیری پرهیز شده است. در نتیجه، تلاشی برای تعمیم نتایج نتایج به جامعه‌ی بزرگ‌تر صورت نپذیرفته است و چنین امری نیز پیشنهاد نمی‌شود.

از جمله پیش‌فرض‌های مدل نظری منتخب تحقیق حاضر این است که افراد به حفظ، نگه‌داشت و ارتقای روابط خود، با امید بازگشت مورد انتظار در آینده می‌پردازند. به‌اختصار و بر اساس نتایج سنجش فرضیه‌ها می‌توان این موضوع را تأیید کرد که در فضای مجازی و روابط برقرار شده از طریق شبکه‌های اجتماعی مجازی نیز این پدیده در حال روی دادن است و سرمایه‌ی اجتماعی فعال‌سازی شده در طول زمان پیامدها و بازگشت‌های مثبتی برای افراد به دنبال دارد. نکته‌ی قابل توجّه آن است که مردان، شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی (فعالیت در فضای مجازی) بیش‌تری نسبت به زنان دارند، با این حال در میان کاربران فرانسوی‌زبان و انگلیسی‌زبان، زنان از سرمایه‌ی اجتماعی مجازی بالاتری نسبت به مردان برخوردارند که تا حدّی با نتایج تحقیقات گذشته تفاوت دارد؛ به این معنا که اگرچه مردان فعالیت بیش‌تری داشته‌اند، اما زنان حمایت‌های بیش‌تری دریافت کرده‌اند. البته این موضوع می‌توان نشأت گرفته از درخواست یا عدم درخواست حمایت نیز باشد و نیازمند بررسی بیش‌تر است؛ زیرا بر اساس تحقیقات پیشین نظیر تحقیق بوهن^۴ و همکاران (۲۰۱۴)، میزان فعالیت کاربران در شبکه‌های اجتماعی مجازی بر میزان

¹ Dynamic

² Panel

³ Cross-sectional data

⁴ Bohn

شناخته‌شدگی آن‌ها و حمایت‌ها و منابعی که از طریق روابط خود در شبکه‌ی اجتماعی دریافت می‌کنند، تأثیر بسیاری دارد. این امر را می‌توان با فعالیت افراد در دنیای واقعی مقایسه کرد؛ یعنی، به اندازه‌ی تلاشی که فرد برای نگه‌داشت و ارتقای روابط شخصی و شبکه‌ی روابط خود در دنیای واقعی صرف می‌کند، احتمال بیش‌تری وجود دارد که در ذهن دوستان و آشنایان باقی بماند و در زمان نیاز و ضرورت، حمایت‌ها و منابعی را از آن‌ها دریافت کند. هم‌چنین بر اساس ادبیات تحلیل شبکه‌ی اجتماعی، میزان فراوانی تعاملات و روابط میان افراد بر میزان عمق روابط و قوت آن‌ها تأثیر دارد و موجب می‌شود که در طول زمان از یک رابطه‌ی معمولی یا ضعیف^۱ به رابطه‌ای قوی^۲ تبدیل گردد (برای نمونه‌ای از این استدلال نک. ولمن و همکاران، ۲۰۰۱).

یکی از نتایج قابل توجه آن است که در میان نمونه‌ی فارسی‌زبان، درآمد بیش‌تر رابطه‌ی مثبت و معناداری با دریافت و ارائه‌ی حمایت‌ها و منابع بالاتر (سرمایه‌ی اجتماعی مجازی) دارد که می‌تواند نشانه‌ای از اعتماد به نفس بیش‌تر در ارائه‌ی حمایت به دیگران در اثر توانمندی بالاتر باشد. در میان کاربران فرانسوی‌زبان و انگلیسی‌زبان، سرمایه‌ی اجتماعی با سلامت روانی رابطه‌ی مثبت قوی و معناداری دارد که تأییدکننده‌ی یکی از پیش‌فرض‌های مدل لین است؛ به این معنا که فرد با دریافت حمایت‌ها، منابع و سرمایه‌ی اجتماعی بالاتر قادر است سلامت روانی خود را بهتر حفظ کند. در میان کاربران فارسی‌زبان، شاخص سرمایه‌ی اجتماعی مجازی دارای رابطه‌ی مثبت و معنادار قوی‌ای با شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی است؛ به عبارت دیگر، با فعالیت بیش‌تر در شبکه‌ی مجازی، کاربران فارسی‌زبان حمایت‌ها و منابع بیش‌تری از دوستان خود دریافت می‌کنند. رابطه‌ی سلامت محیط پیرامون فرد (یکی از ابعاد کیفیت زندگی) با شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی نیز مثبت و معنادار است؛ به این معنا که افرادی که از محیط پیرامونی مناسب‌تر و سالم‌تری برخوردار بوده‌اند، در فضای مجازی نیز فعالیت بیش‌تری داشته‌اند. هم‌چنین رابطه‌ی شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی و سلامت عمومی، مثبت و معنادار است و افرادی که دارای سلامت عمومی بالاتری بوده‌اند، در فضای مجازی نیز فعالیت بیش‌تری داشته‌اند. این امر با چارچوب نظری تحقیق هم‌خوانی دارد؛ بر اساس چارچوب نظری، فرد با فعالیت بیش‌تر، حمایت بیش‌تری دریافت می‌کند و قادر به حفظ سلامت عمومی خود در سطح بالاتری است و این مسأله، مشوقی برای فعالیت‌های بیش‌تر در آینده می‌شود.

¹ Weak tie

² Strong tie

در میان کاربران انگلیسی‌زبان و فرانسوی‌زبان، افراد دارای سطح تحصیلات بالاتر، فعالیت کم‌تری در شبکه‌های اجتماعی مجازی دارند، اما این رابطه در میان کاربران فارسی‌زبان معکوس است (تحصیلات بالاتر، فعالیت بیش‌تر). با این حال، این مسأله از لحاظ آماری معنادار نیست و نتیجه‌ی جالبی است که به بررسی بیش‌تری نیاز دارد. افراد متأهل، شاخص کیفیت زندگی بالاتری داشته‌اند که نتیجه‌ی مورد انتظار و موافق با تحقیقات پیشین است. محل زندگی افراد در میان کاربران انگلیسی‌زبان و فرانسوی‌زبان بر شاخص سرمایه‌ی اجتماعی مجازی آن‌ها تأثیر مثبت و معنادار قوی‌ای داشته است؛ به عبارت دیگر، افرادی که در شهرهای بزرگ سکونت داشته‌اند، نسبت به افرادی که در شهرهای کوچک زندگی می‌کرده‌اند، از سرمایه‌ی اجتماعی مجازی کم‌تری برخوردار بوده‌اند. این امر حاکی از آن است که اگر افراد دوستان و ارتباطات بیش‌تری در خارج از شبکه‌ی اجتماعی مجازی داشته باشند، فعالیت آن‌ها در شبکه‌ی اجتماعی مجازی کاهش می‌یابد.

منابع مالی در دسترس کاربران فرانسوی‌زبان و انگلیسی‌زبان با میزان فعالیت آن‌ها در شبکه‌ی اجتماعی مجازی (شاخص شهروندی شبکه‌ی مجازی)، رابطه‌ی منفی و معنادار قوی‌ای دارد؛ یعنی، افرادی که از منابع مالی کم‌تری برخوردار بوده‌اند، فعالیت کم‌تری نیز در شبکه‌های اجتماعی مجازی داشته‌اند که این امر، نشانه‌ی امکان کم‌تر فرد برای پرداخت هزینه‌ی ارتباطات مجازی و نیز نیاز بیش‌تر او به فعالیت اقتصادی خارج از فضای مجازی است. هم‌چنین، موقعیت اقتصادی - اجتماعی دوستان پاسخ‌گویان فرانسوی‌زبان و انگلیسی‌زبان با میزان سلامت فیزیکی آن‌ها رابطه‌ی مثبت و معنادار قوی‌ای دارد که این امر، فرضیه‌ی مدل نظری لین را تأیید می‌کند؛ بر اساس این فرضیه، افرادی که با دوستان دارای موقعیت‌های بالاتر در ارتباط هستند، ضمن دریافت حمایت‌های بیش‌تر، قادر هستند سلامت فیزیکی خود را نیز بهتر حفظ کنند و در نتیجه، کیفیت زندگی بالاتری داشته باشند. موقعیت اقتصادی - اجتماعی دوستان این کاربران با سن پاسخ‌گویان نیز رابطه‌ی مثبت قوی و معناداری دارد و افراد مسن، دوستانی با موقعیت‌های بالاتر دارند. موقعیت اقتصادی - اجتماعی دوستان کاربران فارسی‌زبان برخلاف کاربران انگلیسی‌زبان و فرانسوی‌زبان، دارای رابطه‌ای مثبت و معنادار با میزان سرمایه‌ی اجتماعی مجازی و حمایت‌های دریافتی این کاربران است که این امر در توافق با فرضیه‌ی مدل نظری لین است؛ بر مبنای این فرضیه، افرادی که دوستانی با موقعیت‌های بالاتر دارند، حمایت‌ها و منابع بیش‌تر و مناسب‌تری دریافت خواهند کرد و سرمایه‌ی اجتماعی بیش‌تری خواهند داشت. اما موقعیت اقتصادی - اجتماعی دوستان کاربران فارسی‌زبان، رابطه‌ی معناداری با شاخص شهروندی شبکه‌ی اجتماعی مجازی آن‌ها ندارد؛

هرچند این رابطه، مثبت و در حدّ متوسط است و با اختلافی بسیار کم (۰.۰۸) از سطح معناداری ۹۵ درصد عبور کرده است.

به‌طور کلی فضای رسانه‌ای، مطبوعاتی و سیاسی و حتی گاه فضای علمی کشور، نتایج و بحث‌های منفی و سوگیرانه‌ای را درباره‌ی شبکه‌های اجتماعی مجازی مطرح می‌کنند و برآنند که کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌طور کامل مشغول سرگرمی و اتلاف وقت هستند. نتیجه‌ی این بحث‌ها و قضاوت‌ها، تحریم استفاده از اغلب این شبکه‌ها بوده است. بررسی حاضر و نتایج سنجش فرضیه‌های مطرح‌شده نشان می‌دهد افراد نسبت به روابطی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی برقرار کرده‌اند، آگاهی بالایی داشته و از موقعیت اقتصادی-اجتماعی دوستان خود در این شبکه‌ها اطلاع یافته‌اند و در طول این روابط، منابع مختلفی را به اشتراک گذاشته یا دریافت نموده‌اند. این امر فقط به کاربران فارسی‌زبان محدود نبوده و در نمونه‌ی تطبیقی کاربران فرانسوی‌زبان و انگلیسی‌زبان نیز تأیید شده است. یکی از اهداف جانبی تحقیق حاضر، اثبات این موضوع بوده است که سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری درباره‌ی شبکه‌های اجتماعی مجازی، مستلزم بررسی دقیق و علمی و نگاهی واقع‌بینانه به فعالیت افراد در این فضا است؛ نگاهی که از قضاوت‌های سوگیرانه دور باشد و واقعیت در حال روی دادن این فضا را در نظر آورد. شایان ذکر است که مضرات و مشکلات این فضا، از طریق تحقیقات مشابه و به شیوه‌ای علمی و دقیق قابل بررسی است و تحقیقات گوناگونی نیز بر آن متمرکز بوده است، اما در تحقیق حاضر، بر بحث سرمایه‌ی اجتماعی مجازی و نیز چگونگی بهره‌گیری افراد از روابط خود در شبکه‌های اجتماعی مجازی، تمرکز شده است.

یادداشت:

[1] <http://socialvillage.me>

[۲] پرسش‌نامه‌ی سلامت عمومی ۲۸ سؤالی به صورت منفی نمره‌گذاری می‌شود و فردی که بالاترین امتیاز را بگیرد، کم‌ترین سلامت را دارد. بنابراین، در اینجا رابطه به‌ظاهر منفی ولی در عمل و تفسیر مثبت است.

منابع

۱. آفانوری، سحر (۱۳۹۰) «بررسی انگیزه و تمایلات کاربران اینترنتی برای عضویت در فیس‌بوک و تأثیر آن بر سرمایه‌ی اجتماعی»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی تحقیق در ارتباطات اجتماعی، دانشکده‌ی روان‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۲. ایاس‌پور، مریم (۱۳۸۸) «بررسی نقش سرمایه‌ی اجتماعی بر میزان رضایت شغلی پرستاران بیمارستان نمازی شیراز» پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی مددکاری اجتماعی، دانشکده‌ی علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
۳. امیدوار، تابان (۱۳۸۱) «بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سرمایه‌ی اجتماعی»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد ارتباطات اجتماعی، دانشکده‌ی علوم ارتباطات اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۴. باستانی، سوسن؛ کمالی، افسانه و هیکویی، مریم (۱۳۸۷) «سرمایه‌ی اجتماعی شبکه و اعتماد متقابل بین شخصی»، مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلّم، ۱۶ (۶۱)، صص ۴۱-۸۱.
۵. بروگمن، یورگن (۱۳۸۹) درآمدی بر شبکه‌های اجتماعی، ترجمه‌ی خلیل میرزایی، تهران: جامعه‌شناسان.
۶. بوردیو، پیر (۱۳۸۴) «شکل‌های سرمایه»، سرمایه‌ی اجتماعی، ترجمه‌ی افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: فیروزه.
۷. چلبی، مسعود (۱۳۸۵) تحلیل اجتماعی در فضای کنش، تهران: نی.
۸. رضوانی، محمدرضا؛ گلی، علی و اکبریان رونیزی، سعیدرضا (۱۳۸۶) «نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه‌ی روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه، مورد: دهستان رونیز (شهرستان استهبان)»، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره‌ی ۶۱، صص ۴۵-۵۸.
۹. شارع‌پور، محمود (۱۳۸۶) «نقش شبکه‌های اجتماعی در بازتولید نابرابری آموزشی»، فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت، شماره‌ی ۹۱، صص ۱۶۵-۱۸۱.
۱۰. _____ (۱۳۸۳) «ابعاد و کارکردهای سرمایه‌ی اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن»، مجموعه‌مقالات بررسی مسائل اجتماعی ایران، تهران: دانشگاه پیام نور.
۱۱. علی‌پور نجمی ایراق، سکینه (۱۳۹۰) «بررسی رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و تسهیم دانش در مراکز ملی اطلاعات ایران»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده‌ی مدیریت و اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.

۱۲. کوثری، مسعود (۱۳۸۶) «جهان فرهنگی کاربران ایرانی در شبکه‌ی دوست‌یابی اورکات»، گزارش پژوهش، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۱۳. محسنی، منوچهر؛ دوران، بهزاد و سهرابی، محمد‌هادی (۱۳۸۵) «بررسی اثرات استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت (در میان کافی‌نت‌های تهران)»، *مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران*، ۷ (۴)، صص ۷۲-۹۵.
۱۴. مردوخ روحانی، احسان (۱۳۸۸) «بررسی رابطه‌ی رفاه اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی رفاه اجتماعی، دانشکده‌ی علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
۱۵. موسوی‌نسب، سیده لیلا (۱۳۹۰) «بررسی تأثیر عضویت در شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سرمایه‌ی اجتماعی کاربران آن (مطالعه‌ی موردی: شبکه‌ی اجتماعی مجازی فیس‌بوک)»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم ارتباطات اجتماعی، پردیس آموزش‌های نیمه‌حضورى دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
16. Adkins, D (2008) **The Use of Social Network Analysis to Measure Knowledge Sharing in the New York State Project Management Community of Practice**. ProQuest.
17. Backstrom, L., Boldi, P., Rosa, M., Ugander, J., & Vigna, S (2012) Four Degrees of Separation, In: **Proceedings of the 4th Annual ACM Web Science Conference** (págs. 33-42), ACM.
18. Birk, S. M (2005) **A mixed method study using social network analysis to identify an organization's knowledge capabilities and communication paths**, University of Idaho.
19. Bohn, A., Buchta, C., Hornik, K., & Mair, P (2014) Making friends and communicating on Facebook: Implications for the access to social capital, **Social Networks**, 37, 29-41.
20. Bos, P., & Van der Gaag, M (2010) Resource Generator style measurement items for individual Social Capital of the long-term unemployed, Obtenido de Measurement of individual social capital: <http://www.xs4all.nl/~gaag/work>
21. Brashears, M. E., & Quintane, E (2015) The microstructures of network recall: How social networks are encoded and represented in human memory, **Social Networks**, 41, 113-126.
22. Burt, R. S (1984) NETWORK ITEMS AND THE GENERAL SOCIAL SURVEY, **Social Networks**, 6, 293-339.
23. Burt, Ronald S (1982) **Toward a Structural Theory of Action: Network Models of Social Structure, Perception, and Action**; New York: Academic Press.
24. Capua, I. D. (2012) A Literature Review of Research on Facebook Use, **The Open Communication Journal**, 6, 37-42.
25. Cechanowicz, J., Gutwin, C., Brownell, B., & Goodfellow, L (2013) Effects of gamification on participation and data quality in a real-world market research domain,

First International Conference on Gameful Design, Research, and Applications (pages. 58-65) ACM.

26. De Nooy, W., Mrvar, A., & Batagelj, V (2005) **Exploratory Social Network Analysis with Pajek, Structural Analysis in the Social Sciences 27**, Cambridge: Cambridge University Press.

27. Engel Small, E (2007) **Shared leadership: A social network analysis**. The University of Tennessee. ProQuest Dissertations and Theses.

28. European Social Survey (2014) **ESS Round 7 Source Questionnaire London: ESS ERIC Headquarters, Centre for Comparative Social Surveys**, London: City University London.

29. Boetti, V. L. G (2008) **Use of Social Network Analysis as a tool to evaluate success on construction projects and team interactions**. ProQuest.

30. Goudarzi, M., & Shakerinejad, M (2011) Improvement of Social Capital through the Internet in Developing Countries: Case Study of Iran, **International Journal of Cyber Society and Education**, 4(2), 89-108.

31. Granovetter, M (1973) The strength of weak ties, **American Journal of Sociology**, 1360-1380.

32. Griffiths, D., & Lambert, P (2012) Dimensions and boundaries: Comparative analysis of occupational structures using social network and social interaction distance analysis, **Sociological Research Online**, 17(2), 5.

33. Hill, R. A., & Dunbar, R. I (2003) Social network size in humans, **Human nature**, 14(1), 53-72.

34. Hsieh, Y. P (2015) Check the phone book: Testing information and communication technology (ICT) recall aids for personal network surveys, **Social Networks**, 41, 101-112.

35. Jeong, S (2008) **Assessing social capital and community involvement: Social network analysis for the sustainable Amish community tourism development**. ProQuest.

36. Kim, D. K (2007) **Identifying opinion leaders by using social network analysis: A synthesis of opinion leadership data collection methods and instruments** (Doctoral dissertation, Ohio University).

37. Kuzhabekova, A (2011) **Impact of co-authorship strategies on research productivity: A social-network analysis of publications in Russian cardiology** (Doctoral dissertation, University of Minnesota).

38. Lau, D. C (2001) **Job consequences of trustworthy employees: A social Network analysis**, British Columbia University.

39. Lin, N (1999b) SOCIAL NETWORKS AND STATUS ATTAINMENT, **Annual Review of Sociology**, 25, 467-487.

40. Lin, N (1999) Building a Network Theory of Social Capital, **CONNECTIONS**, 22(1), 28-51.

41. Lin, N (2000) Inequality in Social Capital, **Contemporary Sociology**, Vol. 29, No. 6 (Nov., 2000), pp. 785-795.

42. Lin, N (2001) **Social Capital, A Theory of Social Structure and Action**, Cambridge: Cambridge University Press.

43. Lin, N (2005) **A Network Theory of Social Capital**, In D. Castiglione, J. Deth, & G. Wolleb, Oxford University Press.

44. Lin, N., & Dumin, M (1986) Access to Occupations through Social Ties, **Social Networks**, 8, 365-385.

45. Lin, N., Chih Fu, Yang, Chen, Chih-jou (2008) Structuring Social Capital: Social, Cultural and Institutional Dimensions, Paper presented at the **International Conference on Social Capital**, May 28, 2008 at the Academia Sinica, Taiwan.
46. Lin, N., Erickson, Bonnie H (2008) **Social Capital An International Research Program**, Oxford University Press Inc., New York.
47. Lin, N., Fu, Y., & Hsung, R (2001) The Position Generator: a measurement instrument for social capital, In N. Lin, K. Cook, & R. Burt, **Social Capital: Theory and Research** (pages. 57-81), New York: Aldine de Gruyter.
48. Lin, N., KAREN, COOK, Burt, Ronald S (2001) **SOCIAL CAPITAL Theory and Research**, Walter de Gruyter, Inc., New York.
49. MacKinnon, R (2012) The netizen, **Development**, 55(2), 201-204.
50. Marsden, P (1990) Network data and measurement, **American Review of Sociology**, 16, 435-63.
51. Mastrandrea, R., Fournet, J., & Barrat, A (2015) Contact patterns in a high school: a comparison between data collected using wearable sensors, contact diaries and friendship surveys, **arXiv preprint**, arXiv:1506.03645.
52. McPherson, M., Smith-Lovin, L., and Cook, J. M (2001) Birds of a feather: Homophily in social networks, **Annual Review of Sociology**, 415-444
53. Microsoft News Center (17 de August de 2015) Microsoft Research reveals understanding gap in the brand-consumer data exchange, Obtenido de Microsoft Asia Pacific News Center: <https://news.microsoft.com/apac/2015/06/03/microsoft-research-reveals-understanding-gap-in-the-brand-consumer-data-exchange/>
54. Mislove, Alan E (2009) **“Online Social Networks: Measurement, Analysis, and Applications to Distributed Information Systems”**, RICE UNIVERSITY, Doctoral Thesis
55. Pew Research Center (15 de 4 de 2015) Obtenido de Social media site usage by year: http://www.pewinternet.org/2015/01/09/social-media-update-2014/pi_2015-01-09_social-media_01/
56. Putnam, R (2000) **Bowling alone**, NY: Simon & Schuster.
57. Robinson-Neal, A (2009) **Using Social Network Analysis to Examine How Perceived Beliefs Affect Service Quality in Public Higher Education Institutions**. ProQuest.
58. Scale for quality of life (WHOQOL-Bref) 1996 (15 de April de 2015) Obtenido de World Health Organization: http://www.who.int/mental_health/publications/whoqol/en/
59. Scott, J (2000) **Social Network Analysis: A Handbook** (2nd ed.), London: Sage Publications.
60. Scott, P. B (2003) **Discovering the Knowledge Worker: A Social, Task and Semantic Network Analysis**, The State University of New Jersey - New Brunswick, ProQuest Dissertations Publishing.
61. Snijders, T (1999) Prologue to the measurement of social capital, **La Revue Tocqueville**, 20, 27-44.
62. Statista (15 de 4 de 2015) Obtenido de Number of social network users worldwide from 2010 to 2018: <http://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>
63. Steinfield, C., Ellison, N. B., & Lampe, C (2008) Social capital, self-esteem, and use of online social network sites: A longitudinal analysis, **Journal of Applied Developmental Psychology**, 29, 434 - 445.

64. surveygizmo (6 de May de 2015) Obtenido de <http://www.surveygizmo.com/survey-blog/survey-response-rates/>
65. Van der Gaag, M (2005) **The measurement of individual social**, Groningen, PhD Dissertation.
66. Van der Gaag, M., & Snijders, T (2005) The Resource Generator: measurement of individual social capital with concrete items, **Social Networks**, 27, 129.
67. Warfield, C. A (2009) **A social network analysis of Distributed leadership in schools**, University of Pennsylvania, ProQuest Dissertations Publishing.
68. Wejnert, C (2010) Social network analysis with respondent-driven sampling data: A study of racial integration on campus. **Social Networks**, 32, 112-124.
69. Wellman, B., Haase, A., Witte, J., & Hampton, K (2001) Does the Internet increase, decrease, or supplement social capital? Social networks, participation, and community commitment, **American Behavioral Scientist**, 45(3), 436-455.
70. Wellman, B., Hogan, B., Berg, K., Boase, J., Carrasco, J., Côté, R., & Tran, P (2006) Connected Lives: The Project 1, En **In Networked neighbourhoods** (págs. 161-216). London: Springer London.
71. Wellman, B., Salaff, J., Dimitrova, D., Garton, L., Gulia, M., & Haythornthwaite, C (1996) COMPUTER NETWORKS AS SOCIAL NETWORKS: Collaborative Work, Telework, and Virtual Community, **Annual Review of Sociology**, 22, 213-238.
72. Williams, D (2006) On and Off the 'Net: Scales for Social Capital in an Online Era. **Journal of Computer-Mediated Communication**, 11, 593-628.
73. WILSON, C., SALA, A., & PUTTASWAMY, K. P (2012) Beyond Social Graphs: User Interactions in Online Social Networks and their Implications, **ACM Transactions on the Web**, 6(4), Article 17.
74. Wilson, R. E., Gosling, S. D., & Graham, L. T (2012) A Review of Facebook Research in the Social Sciences, **Perspectives on Psychological Science**, 7(3), 203-220.